

Бизлар Испаниянинг жанубий-шаркида жойлашган Картахена порт шахридан озгина чикканимизда кун хали ёруг эди. Машинада менинг ёнимда Испания давлат хазинаси юкори амалдори ўтирарди, лекин у ўз кўркувини яширмасди. Бизларнинг машинамиз ортидан 20 та беш тонналик машиналар карвони келарди. Сафаримизнинг максади шимол томон беш километрлар масофадаги тепаликда яширинганди. У ерда испан харбий денгиз кучларининг харбий омборлари жойлашганди. Аммо бизларни порох ёки «лимонка»ларнинг портлаши эмас, балки жиддий масала кизиктирарди. Белгиланган жойга етиб келганимизда атроф коп-коронги эди. Нихоят йўл бўйи ёкилмаган фараларни ёкишди, шунда мен куролланган одамлар билан кўрикланаётган тепаликнинг ёнбагида жойлашган улкан металл зулфинли, зирхли катта дарвозани кўрдим. Биз прожекторлар билан ёритилган тепаликнинг икки кенг томонига кирдик, у ерда буйрук кутиб, 60 нафар испан денгизчилари тайёр туришарди. Бу ердаги катта омборнинг деворларида мингдан ортик тахта яшиклар турарди. Уларда куйма олтин ва тангалар (бир неча юз миллион долларлик) — Пиреней халкининг қадим замонлардан бери йиқиб келган бойлиги эди. Мен бу олтинларни Москвага олиб бориш учун келгандим.

Мен хикоя килаётган бу воқеа 1936 йилда бўлганди. Испанияда фуқаролар урушининг бошларида, мен шу «Олтин операцияси»ни ташкил этдим. Ўрганган одатим бўйича хар бир дакикамни хисоблаб борардим. Республикачиларнинг дохийлари олтин генераллиссимус Франко кўлига тушишдан кўриқиб, Сталинга «вақтинча саклаш» учун беришга қарор қилдилар. Қандай бўлмасин, бу тадбирнинг юзаки қонунийлигига қарамадан, мен буни асрнинг энг йирик фирибгарлиги деб атаган бўлардим.

Россияга берилган испан олтин захирасининг катта қисми қарийб 600 миллион доллар (1936 йил курси билан) кўп йиллар турли миш-мишлар ва афсоналар билан бузилиб баён қилинарди. Холбуки, урушдан сўнг бу тадбирнинг қатнашчиларидан фақат икки кишигина тирик қолган. Бир испан ва мен.

1936 йилнинг 16 сентябрида Мадридга етиб келдим. Вазифам харбий разведка, НКВД тармоги орқали катта совет миссиясини бошқариш ва республика ҳукуматининг разведка, контрразведка ва партизанлар уруши бўйича бош харбий маслаҳатчи вазифасини ўташ эди. Фуқаролар уруши бошланганига икки ой бўлган, ҳамма руслар қаби мен ҳам Республикачилар Испаниясининг галабасини жону қилдан қилардим.

Мадридга келганимга бир ой ҳам ўтмасдан совет элчихонасининг радисти «ўта махфий» грифи ёзилган радиограмма билан мени таништирди. «Швед»нинг шахсан кўлига («Швед» менинг хизмат лақабим эди). Радиограммада шундай деб ёзилганди. «Бош вазир Ларго Кабиљеро билан Совет Иттифоқига олтинларни жўнатишни қелишиб олинг. Фақатгина Совет қемаларида. Тадбирнинг ўта махфийлигини таъминланг, агар испанлар тилхат ёки бошқа ҳужжатлар талаб этишса рад этинг. Уларга ҳамма ҳужжатлар Москвада, давлат банкида, олтинлар олингандан сўнгина берилишини билдиринг. Бу операция учун сиз ўзингиз шахсан жавобгарсиз». Имзо. «Иван Васильевич». Иван Васильевич имзоси буйрук шахсан Сталин томонидан берилганлигини билдирарди.

Шу вақтнинг ўзида Мадрид халка ичида қисилиб қолди. Бир-икки кун ичида шаҳар миллатчилар томонидан ишғол этилиши хавфи турарди. СССРга олтинни топшириш 13 сентябрь қарори билан амалга ошириладиган бўлди. Қарорни президент Мануэл Азана ва молия вазири Хуан Негринлар имзолашди. Қарорда олтинни қаерда сақлаш кўрсатилмаганди, молия вазирига ўзининг нуқтаи-назаридан келиб чиқиб ишонarli жойга яшириш кўрсатилганди, яна қарорда олтинни Кортесда (Испан Парламенти) сақлаш имконини кўриб чиқиш билдирилганди, табиийки испан Парламенти бу ҳолатлардан буткул хабарсиз қолди.

Қарорда Совет Иттифоқи бирор марта ҳам кўрсатилмаган бўлса-да, Негрин Совет савдо аттешесига мурожаат этиб, олтин хақида Москвага билдиришни сўради, Сталин дарҳол розилик билдирди.

Сталин юборган телеграммадан икки кун ўтгандан сўнг Совет элчихонасида мен Негрин билан учрашдим. Молия вазири оддий, содда, одамшаванда зиёли инсон бўлиб, коммунизмни теория сифатида қабул қилмас, лекин «Улуг рус эксперименти» га хайрихоҳлик билдирарди. Унинг сиёсий соддалиги бизларга олтинни ташвишсиз, бемалол Москвага жўнатишга имкон тугдирарди. Бундан ташқари ўша вақтда Испаниянинг СССРдан бошқа иттифокчилари ҳам йўқ эди.

— Олтин қаерда? — сўрадим мен.

— Картахеннинг ёнгинасида, — жавоб берди Негрин, — Харбий омборлар учун жиҳозланган горлардан бирида.

Бу катта омад эди. Картахена портида ҳаммавақт бир нечта совет кемалари бўлиб турарди.

Молия вазиридан ташқари, бу операциядан республика ҳукуматининг яна бир вазири — Индалесио Прието хабардор эди. У харбий денгиз ва ҳаво қучларини бошқарарди. Одессагача олтинларни транспортларда кўриқлаб етказиш унинг тўлиқ жавобгарлигида эди. Учовлон операция режасини тузиб чиқдик.

Яшин тезлигида ҳаракат қилиш зарур эди. Худо кўрсатмасин, олтин тўғрисида хабар бизлардан тез етиб борса, итальянлар бизни қуршаб олиб, унинг йўлини бекитардилар. Бундан ташқари испанларнинг ўзлари ҳам бизларни мамлакатдан чиқармасдилар. Ким ҳам ўз олтин захирасини бошқаларга беришни истайди?

Менинг жавобгарлигимда 12X19X7 дюмдаги қарийб 10 минг дона яшиқ бор эди. Хар бирида 145 фунт олтин, жаъми 725 тонна. Эртасига мен Картахенага жўнадим. Менинг эски дўстим, бўлажак Харбий Денгиз Флоти вазири Николай Кузнецов шу ерда экан, у қурол-яроғ ва ўк-дори туширган кемаларни шайлашга ҳозирлик кўрарди. Олтинларни портга ташиш масаласи ҳам ўз-ўзидан хал бўлди, ҳозиргина Картахенага полковник Кривашеин (Меле) бошчилигида танк бригадаси етиб қелди. У менга 20 та юк машинаси ва ўзининг энг яхши хайдовчиларини ажратди. Хайдовчилар испан денгизчилари формасида қийинтирилганди. 60 хақиқий испанлар эса қарвонни кўриқлаб борардилар.

Улар яшиқларда нима борлиги тўғрисида тушунчага эга эмасдилар. Совет кемаларининг денгизчилари ҳам ҳеч нима билмасдилар. Шундай қилиб, 20 октябрь кечаси операция бошланди.

Бизга билдиришларича, юкни кузатиб бораётган испанларнинг ҳаммаси бир қолипга терилганидек, бўйи паст денгизчи-Каввослар эдилар, икковлон бир яшиқни кўтарар ва уни машинанинг кузовига элтиб кўярдилар. Юкларни 10 машина колонна бўйлаб ташир, коровул жавобгарлигида 500 яшиқ бор эди.

Юклар уч кун давом этди. (Кундузлари иш олиб борилмасди). Омад қулиб бокканидек, тунлар коп-коронги, ой шуъла бермасди. Юк машиналари ўчирилган фаралар билан борар, баъзида йўлдан адашар ва тўхтаб қоларди. Ҳаммасидан ҳам мен испан патрулларида кўрқардим, чунки бирорта «испан» хайдовчиси испанчани билмас, кўп ўйламасдан уларни немис жосуслари деб билишлари, бирор машинани хибсга олиб, яшиқларни очишлари, унда... Иккинчи жиддий хавф бомба ташлаш эҳтимоли, ахир омборда олтиндан бошқа ўк-дорилар тўла эди, бир тўғри тушум бизларни олтин билан кўшиб тит-питимизни чиқариб, майдалаб, молекулаларга айлантириши мумкин.

Мен ўрта ҳисобда суткасига 4 соат ухлардим. Испанлар горда олтинлар орасида юрар, яшиқларнинг ичидагидан хабарсиз эдилар. Жудаям бетокатлари танаффус пайтлари (сандиклардаги миллионлар устига ўтириб) майда чакага картада кимор ўйнардилар.

Охир-окибат сўнгги кечада немислар учиб келишди, улар узок ва муттасил бомбалар ёғдиришди, бир испан крейсерини чўктиришди. Бу ерда ҳам бизларга омад қулиб бокди — бирор-бир кемамиз шикаст топмади. Тун якунига қараб, 7800 яшиқ кемаларга ортиб бўлинганди. Бу Испан Республикаси олтинининг тўртдан уч қисми эди.

Охирги яшиқни ортганимизда, мен бирканча кўнгилсиз дақиқаларни бошдан кечирдим. Молия вазирлиги амалдори мандан олинган олтинлар учун тилхат талаб қилди. Амалдорнинг сурункали уйқусизликдан кип-қизариб кетган кўзларига қарамасликка ҳаракат қилиб, бундай ҳужжатнинг зарур эмаслигини уқтирдим. «Компаньеро, мени сизга тилхат беришга ҳақим йўқ, ташвиш тортманг, сиз сўраган ҳужжат Москвада, давлат банкида, ҳамма олтинлар ўлчаниб, ҳисоблангандан сўнг берилади».

Испан амалдори жуда каттик ҳаяжонда эди, чунки ўша вақтларда салгина янглиш хато ўлим билан баробар эди. Мен уни иложи борида тинчлантиришга уриндим, юкни назорат қилиб бориш учун молия вазирлигидан тўрт вакил ажратишларини сўрадим. Ҳар бир кемага бир нафардан. Испан амалдорининг бунга рози бўлмасдан иложи йўқ, чунки юклар совет кемаларига ортилганди. Икки соатдан кейин кемалар қарвони Одессага қараб йўл олди.

Одессага жуда катта миқдорда НКВДнинг Москва ва Киевдаги юкори мартабали амалдорлари етиб келишди. Бир неча кеча улар худди оддий юк ташувчидай, қимматбаҳо яшиқларни ташидилар. Олтин маҳсус поездга ортилди, айникса, порт ва вокзал оралигидаги йўл ҳарбийлар билан зич ўралганди. Душманнинг орқа томонига рейд ташкил қилинганидек, поездни юздан ортик НКВД зобитлари кузатиб бордилар.

Юк Москвага келиб тушиши биланок, Сталин эртаси куни кечаси НКВД зобитлари учун базми жамшид уюштирди. Кабулда Сиёсий Бюронинг хамма аъзолари бор эди. Ўзининг инкилобий фаолиятини машхур «экс»лардан (инсон тилида талондан) бошлаган Иосиф Виссарионович учун бундай катта лукма, талончилардан (буржуазиядан) тортиб олинган бойликлар сохасидаги катта бир ютук эди. Шу кабулда иштирок этган ўртогимнинг кулогига Ежов астагина шипшиди: «Сталин менга айтди, улар бу олтинни ўз кулокларини кўрмагандай бошка кўролмайдилар».

«Олтин» операцияси ва менинг СССРга кайтишимдан кейин 21 ой ўтди. Шу вақт мобайнида ҳеч ким испан олтинининг тақдири билан кизикмади, фақат бир марта Негрин мендан хайрон бўлиб сўради: «Бизнинг вазирликдаги йигитлар кани, ўша тўртовлон? Россияга борганларига бир йилдан ошди, хали ҳам улардан дарак йўқ, нега уйларига жўнатишмаяпти?»

Франко Мадридни иш-ол қилгандан сўнг, олтин тақдири билан кизикиши керак эди. Аммо 18 йил мобайнида давлат хазина захираси олтинлари йўқолганлиги тўғрисида ҳеч ким чурқ этмади. Хамма вақт ҳам катта кучга эга бўлмаган испан валютаси, агар жаҳон биржаси олтин захиралари йўғлигини билса, бутунлай инкирозга юз тутиши мумкин. Сукунат фақатгина 1956 йилнинг декабрь ойида доктор Хуан Негриннинг вафотидан кейингина бузилди. Унинг шахсий коғозларини таҳлил қилаётган Испан Ташки Ишлар Вазирлиги амалдорлари испан олтинининг СССРга жўнатилганлиги тўғрисидаги ҳужжатларни топдилар.

Бир неча муддат ўтгандан сўнг «Правда»да мақола чоп этилди. У ерда муаллиф хақиқатан ҳам Испаниядан 500 тонна олтин олиб келингани, эмишки, бу олтинлар Испан ҳукуматининг қурол-яроғ ва ўқ-дори учун тўловлар қафолати сифатида берилганмиш. Испаниядан СССР пул олмаган, хаттоки испан олтинини ўзлаштириб ҳам, СССР зарар кўрган, унинг миқдори 50 минг долларни ташкил этади, дейилганди. Мана шунақа гаплар...

Александр ОРЛОВ

Рус тилидан Субхон УСМОНОВ таржимаси